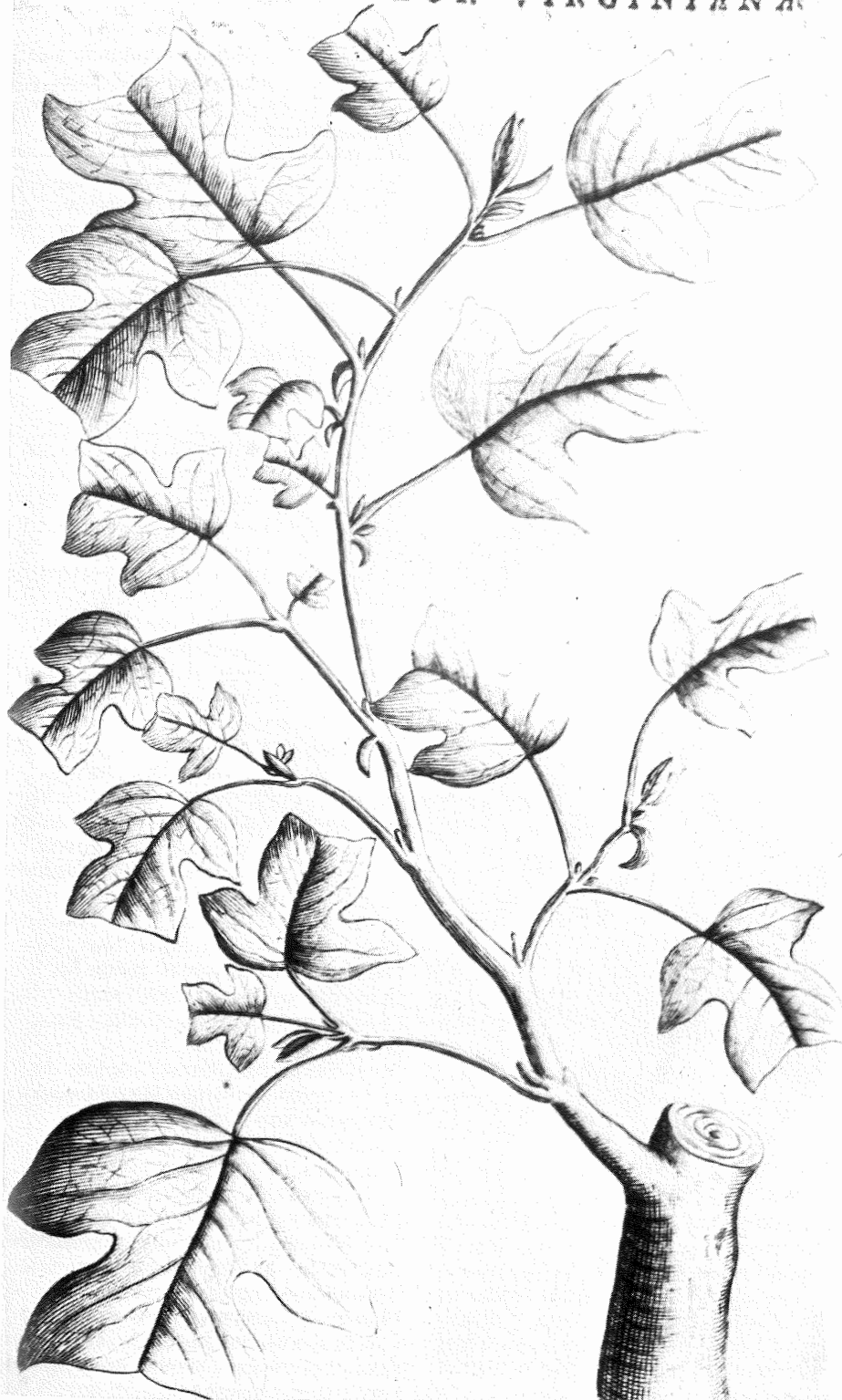

Historisch onderzoek ten behoeve van het opstellen van het beplantingsplan Museumtuin Paleis Het Loo

Drs. C. S. Oldenburger-Ebbers*

LUGDUNO-BATAVUS. 613

ULIPIFERA ARBOR VIRGINIANA.

Inleiding

De taken van de Werkgroep Tuinaanleg bestonden uit:

- het opstellen van een historisch verantwoord beplantingsplan voor de nieuwe tuinen van Het Loo en
- het begeleiden van de uitvoering van de tuinaanleg.

Voor het vervaardigen van een dergelijk historisch verantwoord beplantingsplan is allereerst kennis nodig van de bronnen die betrekking hebben op de tuin van Het Loo en in het algemeen op beplanting en tuinaanleg aan het eind van de 17de eeuw.

Alhoewel er boringen zijn verricht en pollenmonsters zijn genomen, zonder relevante resultaten overigens, is het uiteindelijk beplantingsplan gebaseerd op de geschreven bronnen (manuscripten en publicaties) die wij belangrijk achtten voor dit onderzoek.

Het doel van het historisch onderzoek was het verkrijgen van een zo gevarieerd mogelijk beeld van de aan het eind van de 17de eeuw toegepaste tuin- en oranjerieplanten. Met de kennis hiervan kon een beplantingsplan worden opgesteld.

De moeilijkheid die zich hierbij voordeed was het grote verschil in gekweekte vormen van planten tussen 1684 en 1984. Planten van dezelfde botanische soort (species) kunnen door het selecteren op bepaalde eigenschappen van aanzien veranderen. Dubbele bloemen en bont gestreepte bloemen, zoals pioenen, tulpen en tuinaanjers waren in de 17de eeuw zeer in de mode en nu minder. Tegenwoordig kennen we honderden kweekvormen van vele soorten rozen, in de 17de eeuw kende men slechts enkele tientallen vormen van struikrozen.

Om deze moeilijkheid op te lossen heeft de Werkgroep Tuinaanleg gekozen voor een historische verantwoording van de botanische soorten terwijl 20ste eeuwse vormen

* Conservator Centrale Bibliotheek der Landbouwhogeschool

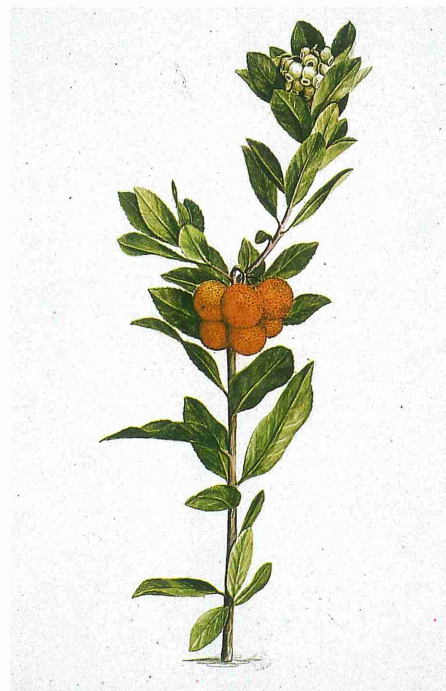
werden toegestaan. Om deze reden zijn ook van de plantennamen in het beplantingsplan genus en species (beide historisch verantwoord) opgegeven, terwijl de 20ste eeuwse cultivarnaam werd weggelaten. In enkele gevallen zoals van *Rosa gallica* 'Officinalis' en *Rosa gallica* 'Versicolor' werden de cultivarnamen wel genoemd omdat het hier 17de eeuwse kweekproducten betreft.

De werkwijze die gevolgd werd bij het bronnenonderzoek zal hier nu eerst in het kort worden uiteengezet en vervolgens zal op de verschillende groepen planten, te weten bol- en knolgewassen, vaste planten, zaadplanten, bijzondere planten en tenslotte vruchtbomen, worden ingegaan.

De eerste vraag die men in het algemeen stelt, wanneer men tot een advies voor een historisch verantwoorde beplanting wil komen is, welke authentieke documenten zijn er wat betreft deze tuin en speciaal wat betreft de beplanting van deze tuin aan ons overgeleverd?

In eerste instantie is gezocht naar bronnen, gedrukt of geschreven tussen ca. 1680 en 1702 († Willem III). In „Inventarissen van de inboedels in de verblijven van de Oranjes 1557-1795”, Deel I, 1974, door S. W. A. Drossaers en Th. H. Lunsingh Scheurleer, vinden we onder de nummers 946-966, als eerste bron een lijst van bijzondere planten die in 1713 op Het Loo „tot d'orangerie behoren” en daar al verbleven vanaf ca. 1685. Deze planten waren waarschijnlijk grotendeels afkomstig van de buitenplaats de Leeuwenhorst te Noordwijkerhout. In de Inventaris van de Nassause Domeinraad (N.D. 742 fol. 6^v) (Alg. Rijks Archief) vinden we vermeld dat Willem III van Gaspar Fagel kocht: „orange, citroen ende andere, uijtheemsche boomen mitsgrs: alle de heesteren planten ende gewassen staende inden Hof van Leeuwenhorst”. Een tweede bron waarin we enige informatie kunnen lezen over de planten die in de tuin van Het Loo gebruikt werden, is het boekje „A description of King's Royal Palace and Gardens at Loo”, London 1699, door Walter Harris.

Dit zijn de enige bronnen over Het Loo zelf, die ons iets hebben opgeleverd over de gebruikte plantesoorten. Vervolgens kunnen we ons afvragen welke historische documenten (zoals bijvoorbeeld plantencatalogi) ons bekend zijn over de beplanting van andere tuinen van prins Willem III, zoals de tuinen van Huis Ter Nieuwburch te Rijswijk, Honselersdijk te Naaldwijk, Huis ten Bosch te 's-Gravenhage en Soestdijk te Baarn. In dit verband is één verzameling gouaches van groot belang, vervaardigd ca. 1688, waarin vele bijzondere planten van Honselersdijk zijn afgebeeld. Het betreft hier het manuscript getiteld „Hortus Regius Honselaerdigensis”, hierna te noemen Codex Honselersdijk, (1 titelpagina en 97 afbeeldingen van planten), dat zich in de Biblioteca Nazionale te Florence bevindt². Ook deze planten waren waarschijnlijk afkomstig van De Leeuwenhorst van Gaspar Fagel en van hem gekocht door Willem III. Deze collectie bevat 24 soorten vaste planten, 6 soorten bolgewassen, 8 soorten zaadplanten en 42 verschillende kas- en orangerieplanten. De volgende vraag die we ons kunnen

Arbutus unedo, L., ca. 1700. (afb. 3)

stellen in verband met het zoeken naar historische documenten is: weten we iets van de hoveniers in dienst van de prins van Oranje? Misschien kunnen we dossiers over hen vinden met betalingen door hen gedaan voor bepaalde bestellingen in opdracht van Willem III. In een personeelsregister (Kon. Huisarchief) uit 1660 vinden we dat *Jan van der Groen* werkzaam is voor Willem III als „hovenier in de tuinen op Cingel” (te 's-Gravenhage?). Als hovenier van het Princenhof te Leiden (ca. 1659-1667) wordt *Pieter Jacobsz* genoemd blijkens de rekeningen van de tesorier-extraordinaris (geg. Gem. Archief Leiden).

In de Nassause Domeinraad (N.D. 742, 75) vinden we de naam *Andries Visser* genoemd in verband met een leverantie wijngaarden, aspergeplanten en perebomen voor de tuinen op Het Loo in november 1691 en mei 1692. Eveneens vinden we zijn naam (N.D. 742, 75-76) in verband met betalingen voor vervoer van oranjebomen en bijgewassen van de Leeuwenhorst naar Den Haag en Engeland in 1692. In de Haarlemsche Courant van 1713 staat *Andries Visser* genoemd als Haarlems kweker. Hij leverde, mogen wij concluderen, als kweker aan het hof en verrichte werkzaamheden in dienst van de Koning Stadhouder.

Van deze drie hoveniers/kwekers is Johannes (Jan) van der Groen voor ons de bekendste, daar wij hem kennen als auteur van een populair 17de eeuws tuinboek dat in Amsterdam bij Marcus Doornick werd uitgegeven, zowel in het Nederlands in 1669 als in het Frans en Duits in 1669/70, onder de titel „Den Nederlandtsen Hovenier, zijnde het I. Deel van het Vermakelyck Landt-Leven”, en in het Frans/Duits: „Le jardinier hollandois”/„Der Niederländische Gärtner”. Achter de naam J. van der Groen staat vermeld: „Hovenier van Sijn Doorluchtige Hoogheydt, den Heere Prince van Orangien, etc.”.

Van Jan van der Groen weten we (Rechterl. Archief 747 f. 5, 's-Gravenhage) dat hij als jongeman op 30-3-1659 in 's-Gravenhage in ondertrouw ging met Anna Maria Blo(e)m. In november 1659 wordt Jan v.d. Groen bij het passeren van een schuldbekentenis bloemist en burger van 's-Gravenhage genoemd en

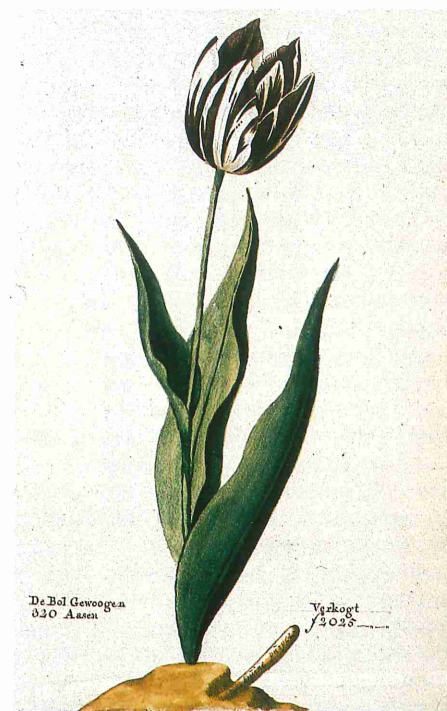

Gouache, ca. 1688 uit „Hortus Regius Honselaer-digensis” Bibl. Nat. Firenze

11 dagen later koopt hij uit de boedel van zijn schoonvader, *Aert Pietersen Blom*, in leven hovenier van de Prins van Oranje, twee huizen aan de Jacobstraat. (Not. Arch. 341, f. 157, 161-162, 's-Gravenhage). Daar wij uit het personeelsregister van 1660 weten dat Jan van der Groen hovenier was van de prins van Oranje „in de tuinen op Cingel”, mogen we aannemen dat

hij eind 1659 dit geworden is als opvolger van zijn schoonvader. We veronderstellen dat met „de tuinen op Cingel” bedoeld worden de tuinen van *Het Oude Hof*, waar tijdens het leven van Jan van der Groen, Amalia van Solms 's winters verbleef. In 1665 verkoopt Jan van der Groen zijn beide huizen in 's-Gravenhage (Not. Arch. 277, f. 1-2).

Op 18-10-1670, één dag voor zijn ondertrouw te 's-Gravenhage met Maria Co(l)ijn (Kerk. Reg. 39, f.89, 's-Gravenhage), gaat Jan van der Groen, hovenier van Z.H. „op *Honsholredijk*”, een overeenkomst aan met de voogd van zijn kinderen, over het onderhoud en de opvoeding van hen (Not. Arch. 484, f. 135-136). Op 21-10-1671 wordt Jan van der Groen, hovenier van Z.H. op *Huis Ter Nieuwburch te Rijswijk*, genoemd (Not. Arch. 228, f. 399-399 v) in verband met de overdracht van zijn tractement. Uit deze opeenvolging van gegevens mogen we voorlopig stellen dat Jan van der Groen van 1659-1665 hovenier in de tuinen van Het Oude Hof in 's-Gravenhage is geweest en misschien ook wel in de tuinen van Huis Ten Bosch; dat hij vervolgens van 1665-1670 als hovenier werkte in de tuinen van Honselersdijk en dat hij tenslotte in 1671 hovenier in de tuinen van Huis Ter Nieuwburch is geworden. Op 5-1-1672 wordt de inventaris opgemaakt van de boedel nagelaten door Jan van der Groen, in leven hovenier van Z.H. te Rijswijk (Not. Arch. 640, f. 206-208 v). Nu we vastgesteld hebben dat Jan van

Tulipa 'Bruyne Purper' uit Verzameling van een meenigte tulipaanen / verkogt door P. Cos. Haarlem, 1637. (afb. 2)

der Groen als hovenier van de prins van Oranje op Het Oude Hof, Honselersdijk en Huis Ter Nieuwburch heeft gewerkt, is het ook niet verwonderlijk dat zijn boek begint met afbeeldingen van „'t Princelyk Huys en Hof te Rijswijk” (Huis Ter Nieuwburch) en „'t Princelyk Huys en Hof te Honsholredijk” (te Naaldwijk), beide aangelegd voor Frederik Hendrik. Over Honselersdijk is bekend dat Frederik Hendrik in 1633 de hulp inriep van de Franse tuinarchitect André Mollet voor de decoratie van de parterres de broderie (= loofwerken). Na de inhoud van het boek volgt een afbeelding van „'t Princelyk Huys en Hof in 't Bosch” (Huis ten Bosch te 's-Gravenhage) door Pieter Post gebouwd en aangelegd voor Frederik Hendrik en Amalia van Solms, vanaf 1645.

Het boek „Den Nederlandtsen Hovenier” zal ongeveer in de jaren 1667/1668 door Jan van der Groen geschreven zijn, in de jaren dat hij op Honselersdijk werkte. De planten die hij beschrijft zullen voor een gedeelte zeker door hem zijn toegepast op Honselersdijk. Hij beschrijft overigens ook enkele planten uit de tuin van de Leidse Hortus en enige die hij bij de diplomaat en plantenliefhebber Hieronymus van Beverningk (1614-1690), wonende op Oud-Teylingen te Warmond, heeft gezien.

Het boek zelf geeft een algemene inleiding over de indeling van lusthoven met bijbehorende bloemperken, loofwerken, etc. Van der Groen zegt dat de Fransen in de tuinkunst uitblinken en dat wat betreft de Nederlanden de drie prinselijke hoven Huis Ter Nieuwburch, Honselersdijk en Huis ten Bosch met deze Franse lusthoven vergeleken mogen worden. Na de inleiding volgen 40 pag.

plantbeschrijvingen, ingedeeld in bomen, planten, bolbloemen en zaden. Het tweede gedeelte van het boek bevat 200 modellen voor bloemperken en loofwerken, voor priëlen, latwerken, doolhoven, zonnepijlers en voorbeelden van hoe men een boomgaard zal beplanten. Voor de modellen van bloemperken en loofwerken komt Van der Groen met voorbeelden die nogal ouderwets aandoen, zeker wanneer we bedenken dat zijn boek gedrukt en dus gelezen werd vanaf 1669 tot 1721. Zijn modellen van bloemperken zijn in de

trant van H. Vredeman de Vries (1583), Samuel de Caus (1620), P. Laurenberg (1632) en G. Ferrari (1633), alle in laat-renaissance stijl.

Naast deze 200 modellen worden bovendien nog „24 Konstige Modellen van Franse Parterris om Lust-hoven en Thuynen te verciëren” gegeven. Deze sluiten enigszins aan bij de stijl van de parterres van A. Mollet en zijn volgens L. A. Springer copieën van ontwerpen van Daniel Rabel uit zijn boek „Livre de différents desseigns de parterres”, uit ca. 1630.

Hoewel het tweede gedeelte van het boek van Jan van der Groen met modellen voor bloemperken of loofwerken representatief is voor de eerste helft van de 17de eeuw, geven de beschrijvingen van planten een up-to date beeld van planten die in de tweede helft van de 17de eeuw werden toegepast.

Het feit dat Jan van der Groen ook contacten had met Hieronymus van Beverningk en met de Leidse Academie-tuin en planten uit deze tuinen noemde, bewijst dat hij twee zeer belangrijke plantencollecties uit die tijd goed kende en ook zijn kennis over planten uit die tuinen voor zijn boek heeft aangewend.

Daar met de tuinen van Het Loo in 1685 een aanvang werd gemaakt en het boek van Jan van der Groen in 1683 voor de vierde maal verscheen, is dit boek met beschrijvingen van planten, die voor een deel waarschijnlijk aanwezig zijn geweest in de tuinen van Honselersdijk, als zeer geschikte bron te beschouwen.

De laatste vraag die men zich kan stellen wanneer men tot een historisch verantwoord beplantingsplan wil komen is, zijn er meer algemene hovenier-handboeken of plantencatalogi van bijzondere tuinen in Nederland, verschenen tussen ca. 1680 en 1702, die men naast het boek van Jan van der Groen, als bronnen en aanvulling kan gebruiken?

Algemene hovenier-handboeken, in de Noordelijke Nederlanden in de Nederlandse taal verschenen tussen 1680 en 1702 zijn:

- a. Petrus Nylandt
Den verstandigen hovenier, over de twaelf maenden van 't jaer, zijnde het II Deel van het Vermakelyck Landt-leven. A'dam, 1683, 1700 (eerste druk 1669).

- b. Jan Commelin [A. Le Gendre] Oeffening van vrugt-boomen. A'dam, 1687. (Uit het Frans vertaald door J. Commelin)
- c. H. van Oosten
De Nieuwe Nederlandse Bloemhof, ofte de zorgvuldige hovenier. Leyden, 1700 (in Engelse vertaling London, 1703). In dit boek van Van Oosten komen 3 van oorsprong Franse verhandelingen voor. De verhandeling over tulpen werd oorspronkelijk geschreven door de anonym gebleven fransman L.C.B.M. (1676). De verhandeling over anjelieren werd oorspronkelijk geschreven door Ch. de la Chesne-Monstereuil (1678). De verhandeling over oranjebomen werd oorspronkelijk geschreven door J. de la Quintinye (1690).

De plantencatalogi van bijzondere tuinen in de Noordelijke Nederlanden, die als naslagwerk gebruikt kunnen worden zijn de catalogi van academiëtuinen van Leiden, Amsterdam en Groningen¹ en de „catalogi” (gedrukt of in manuscript) van tuinen van de volgende particulieren¹:

- d. Henricus d'Acquet te Delft.
Verzameling plantschilderingen 1670-1706.
- e. Jan Commelin, Zuiderhout te Heemstede. Nederlantse Hesperides. 1684 (eerste druk 1676).
- f. Simon v. Beaumont te 's-Gravenhage. Gedrukte catalogus 1690.
- g. Willem Adriaan v.d. Stel, Duin en Vaart te Heemstede. Gedrukte catalogus 1697.

Deze beschrijvingen van plantencollecties van academiëtuinen en particuliere tuinen zijn te gebruiken als naslagwerken en als bron om de advieslijst van bijzondere planten aan te vullen. De „Catalogus plantarum horti medici Amstelodamensis” van Jan Commelin uit 1689 is naast het hovenierboek van Jan van der Groen gebruikt omdat in deze catalogus de planten worden genoemd zowel met een latijnse als ook met een Nederlandse naam. Dit was een hulpmiddel bij het achterhalen van de Nederlandse plantennamen die door Jan van der Groen werden opgegeven. We zullen nu wat uitvoeriger ingaan op de afzonderlijke groepen planten.

Bol- en knolgewassen

In de plate-bandes rondom de parterres de broderie in de Koningstuin, Koninginnetuin en de Benedentuin zijn verschillende bol- en knolgewassen aangeplant tussen de verschillende vaste planten, die pas later in bloei zullen komen. Het gaat hier om verscheidene Tulpen, Narcissen, Hyacinten, Fritillaria's, Lelies, Crocussen etc.

TULPEN

In de Codex van Honselersdijk komen tulpen voor in gebroken kleuren: wit en rose-rood, wit en rose-paars, geel en roodpaars, wit en paars en rood en rose. In de tweede helft van de 17de eeuw kwamen ook papegaai- of parkiettulpen met grillig gevormde bloemdekbladeren voor. In de Codex Honselersdijk zien we 3 parkiettulpen oranje-geel en rood afgebeeld. Thans zijn in de tuin gepland de oude parkiettulpen *Tulipa 'Lutea Major'* (geel) uit 1665 en de *Tulipa 'Perfecta'* (rood) uit 1750.

De tulpen die Jan van der Groen opsomt en die ook al tijdens de tulpenwindhandel (1635-1637) verhandeld werden, soms voor duizenden guldens (!), zijn alle tulpen in gebroken kleuren: wit en rose-rood, wit en paars, geel en rood-paars, rood en rose etc. Enkele bekende tulpen-namen uit de tijd der tulpenwindhandel en ook nog steeds gekweekt in de tijd van Jan van der Groen zijn: Vroege Bleyenburger, Vroege Morleynebol, Mols-Wijck, Viceroy, Geel en Root van Leyden en enkele Nonswits en Lacken (bijvoorbeeld de '*Lac van Rijn*' uit 1620, die nu in de tuin is aangeplant) en dan enkele late tulpen: late Bleyenburger, Bruyn-purper (afb. 2), enkele Brabantsons, Admiraal de Man, Admiraal Bakker, Goudaës, Parragon Jeroen en Parragon Liefkens. De '*Jeroen Everwijn*' uit 1630 is in het voorjaar thans op Het Loo te bewonderen. Ook de '*Duc van Tol*', het rode kersttulpje, dat bij Jan van der Groen reeds voorkomt, is in het voorjaar in de tuin te zien.

HYACINTEN

De hyacint stond in de 17de eeuw lang niet zo in de belangstelling als de tulp. Toen de dubbele vormen aan het eind van de 17de eeuw hun ingang deden, kreeg men meer aandacht voor deze

planten, zodat in de 18de eeuw een windhandel in hyacinten ontstond analoog aan de tulpenwindhandel in de 17de eeuw. In de tuin van Honselersdijk stonden, getuige de Codex Honselersdijk, hyacinten met witte gevulde bloemen, hyacinten met lichtblauwe bloemen en hyacinten met blauwe bloemen. Ook Jan van der Groen noemt wel enkele vormen, maar deze zijn moeilijk te achterhalen. In de plate-bandes zijn lichtblauwe *Hyacinthus orientalis* in het voorjaar te onderscheiden.

NARCISSEN

Voor de narcissen ligt het weer wat gunstiger. In de Codex Honselersdijk komen de volgende narcissen voor: *Narcissus tazetta* L. en *Corbularia bulbocodium* (L.) Haw. (Hoepelrok-narcis). Henricus d'Acquet had in zijn particuliere verzameling: *Narcissus pseudonarcissus* L. (Trompetnarcis), *Narcissus minor* L., *Corbularia bulbocodium* (L.) Haw., *Narcissus triandus* L. en de *Narcissus jonquilla* L. (Jonquille). Jan van der Groen tenslotte noemt o.a. Trompetnarcis, Tacette in 2 verscheidenheden, o.a. Tacette 'Souvereyne' en verder de welriekende dubbele Jonkilje. De *Hoepelroknarcis* en enkele en dubbele *Jonquilles* zijn nu weer in de tuin terug te vinden naast de *Narcissus X odorus* (dubbele Kampernel), een hybride van *Narcissus jonquilla* en *Narcissus pseudonarcissus*. Ook de *Trompetnarcis* en *Narcissus tazetta* zijn nog steeds in cultuur en kunnen in het vervolg in de tuin worden aangeplant.

Overige bollen en knollen

In de Codex Honselersdijk valt vooral ook op een grote verzameling tuinanemonen in vele gevulde en gekleurde variëteiten: gevuld rood, gevuld blauw, gevuld wit met lichtblauw hart, gevuld rose, gevuld oranje/rose, gevuld geel. Bij Henri d'Acquet vinden we vooral kleine bol- en knolgewassen in zijn verzameling, o.a. *Erythronium dens-canis*, *Scilla peruviana*, *Sternbergia lutea*, *Bulbocodium vernum*, *Colchicum autumnale*, *Crocus sativus*, *Crocus vernus* en verschillende Cyclamensoorten. Andere planten die Jan van der Groen beschrijft zijn verschillende Cyclamensoorten, vele Tuinanemonen

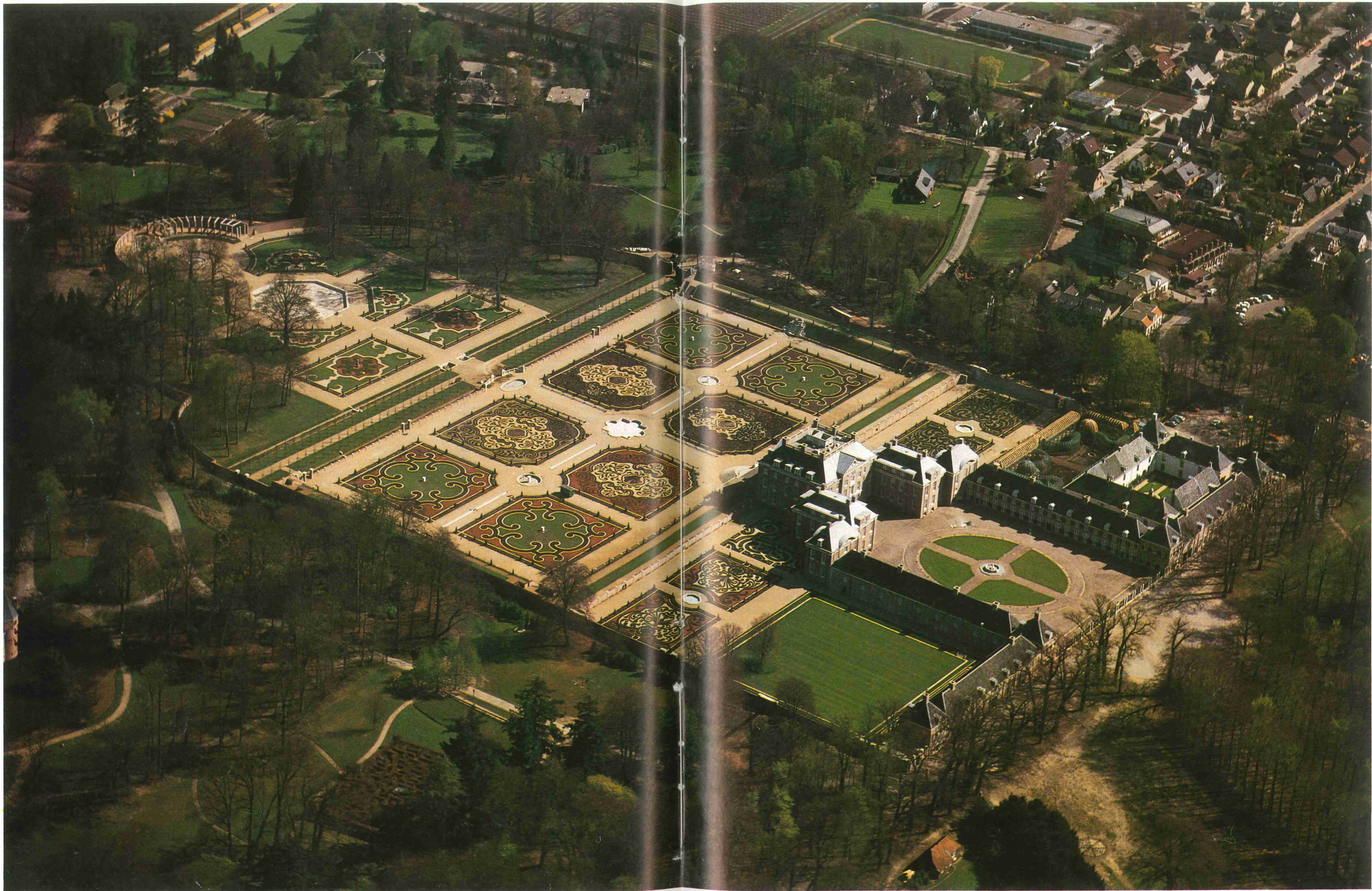
met prachtige namen, *Ranunculus asiaticus*, *Lilium martagon*, *Lilium canadense*, *Lilium candidum*, *Fritillaria imperialis*, *Fritillaria meleagris*, *Leucojum aestivum*, *Leucojum vernum*, *Iris xiphium*, *Iris xiphoides* e.a. Tenslotte noemt W. Harris in zijn beschrijving van de tuin van Het Loo de fraaiste Tulpen, Hyacinten, Ranonkels, Tuinanemonen en Narcissen. Hij gaat na deze opsomming niet verder in op de verschillende soorten en vormen, maar zeker is dat in ieder geval de door hem genoemde bol- en knolgewassen zoveel mogelijk in de tuin moeten terugkeren. In de „Hortus Bolborum” te Limmen van de Nederlandse Vereniging voor Sierteeltgewassen worden kleine hoeveelheden 17de eeuwse bollensoorten voortgekweekt om zo'n groot mogelijke variatie aan vormen te behouden. Omdat er nog te weinig 17de eeuwse soorten voorhanden waren om alle plate-bandes te versieren, is het tekort voorlopig aangevuld met oude 18de en 19de eeuwse bolgewassen.

Vaste planten

Wanneer we ons een beeld willen vormen van de vaste planten in de tuin van Het Loo, zullen we eerst de beschrijving van W. Harris moeten lezen. Hij vermeldt naast de piramiden van Jeneverbes en Palm (Buxus) en struiken Heemst in allerlei kleuren (bedoeld *Hibiscus syriacus*?) eigenlijk alleen de Tuinaurikel (*Primula X pubescens* Jacq.) (afb. 4)) als vaste plant.

In de Codex Honselersdijk komen Tuinanjers en Tuinaurikels in vele gestreepte kleuren voor: Anjers gevuld wit, gestreept in verschillende nuances rood en één Anjer gevuldbloemig crème-geel; Tuinaurikels steenrood, koperkleurig, okerkleurig en paars, alle met wit of geel hart. Andere vaste planten die zich in de collectie van Honselersdijk bevonden: *Rosa centifolia* 'Muscosa', *Iris germanica* in blauw/wit, rose/wit en blauw/paars variaties, *Asphodeline lutea*, de klimplant *Campsis radicans*, *Kniphofia uvaria*, *Aquilegia canadensis* e.a.².

De vaste planten die Jan van der Groen behandelt in zijn hoofdstuk „Van de planten” geven ons een goed overzicht van het algemeen bekende plantenbeeld uit die dagen. Naast vaste

planten beschrijft hij ook enige bijzondere soorten, die volgens de voorschriften van Jan van der Groen „in tobbers of potten” en ‘s winters „in kaccchels” geplaatst dienen te worden. Deze planten zullen bij de bijzondere planten behandeld worden. Vaste planten die Van der Groen aanraadt te gebruiken in de tuin zijn o.a.: *Hesperis matronalis*, *Primula X pubescens*, *Helleborus niger* en *Helleborus foetidus*, *Primula veris* en *Primula elatior*, *Asphodeline lutea*, *Asphodelus albus*, *Hemerocallis lilio-asphodelus* en *Hemerocallis fulva*, *Paeonia officinalis*, *Dianthus caryophyllus* in vele kleuren en met vele namen zoals de ‘Prins van Oranje’, ‘Graaf Willem’ en ‘Koningin van Vranckrijk’, *Lavandula augustifolia*, *Rosmarinus officinalis*, *Artemisia absinthium* en *Artemisia dracunculus*, *Centranthus ruber*, *Polemonium caeruleum*, *Ruta graveolens*, *Acanthus mollis* (afb. 1), *Lychnis chalconica*, *Iris germanica*, *Iris florentina* en andere Iris-soorten, *Passiflora coerulea*, *Ranunculus acris* ‘Plenus’, *Ranunculus amplexicaulis*, *Ranunculus gramineus*, *Althaea officinalis*, *Tradescantia virginiana*, *Chrysanthemum leucanthemum*, *Bellis perennis*, *Aconitum napellus*, *Aconitum vulparia*, diverse *Campanula*-soorten, *Gentiana asclepiadea*, *Aquilegia vulgaris* en *Verbascum phoeniceum*. Ook bij H. van Oosten vinden we ongeveer hetzelfde assortiment: Pionen en Tuinanjers te kweken „volgens de behandeling der Franssen”, *Primula X pubescens*, *Lychnis chalconica*, *Hesperis matronalis*, *Aconitum napellus*, *Helleborus niger*. Een groot gedeelte van het beplantingsplan voor de platebandes is op deze beschrijvingen van Jan van der Groen en Henr. van Oosten gebaseerd. Zie hiervoor het beplantingsplan.

Eén- en Tweejarige planten

Deze groep, bij Jan van der Groen zaadplanten geheten, wordt vaak niet als aparte groep behandeld in de 17de eeuwse hovenier-literatuur. Men vindt vaak vaste planten en zaadplanten door elkaar beschreven.

De één- en tweejarige planten die W. Harris in de zomer in de tuin van Het Loo heeft gezien zijn: *Papaver rhoeas* in dubbele vormen en alle kleuren, *Cheiranthus cheiri*, *Delphinium ajacis*,

en in de herfst: *Helianthus annuus*, *Tropaeolum minus* en/of *Tropaeolum majus*, *Alcea rosea*, *Calendula officinalis* etc. Genoemde planten zullen alle in de tuin van Het Loo in de platebandes of in potten worden gezaaid. De één- en tweejarige planten die in de collectie van Honselersdijk waren opgenomen zijn: *Glaucium flavum*, *Tropaeolum majus*, *Ipomoea quamoclit*, *Carthamus tinctorius*, *Dorotheanthus bellidiformis* (afb. 5), *Anagallis monelli* (afb. 6) en *Echium plantagineum*. Jan van der Groen vermeldt naast de soorten die W. Harris heeft opgemerkt bovendien nog: *Centaurea cyanus*, *Bellis perennis*, *Tagetes patula* en *Tagetes erecta*, *Antirrhinum majus*, *Verbascum thapsus*, *Verbascum blattaria*, *Amaranthus caudatus*, *Lathyrus latifolius*?, *Nigella damascena*, *Campanula medium*, *Convolvulus tricolor* (door Van der Groen Princebloem genoemd), *Lupinus albus*, *Lupinus luteus*, *Lupinus augustifolius*, *Mirabilis jalapa*, *Datura metel* en *Datura stramonium*, *Momordica balsamina*, *Digitalis purpurea*, *Papaver somniferum*, *Glaucium corniculatum* en *Glaucium flavum*, *Lunaria annua*, *Aquilegia vulgaris* e.a. De *Lobelia erinus*, die in de Amsterdamse Hortus voorkwam in die dagen, is een aardige plant om de in Renaissance-stijl aangelegde parterres ten Oosten en Westen van het Corps de Logis te accentueren. Deze zullen namelijk voorlopig niet met andere vaste planten of zaadplanten worden opgevuld.

Met de gegevens die nu over bolgewassen, vaste planten en één- en tweejarige planten bekend zijn, kan men een historisch verantwoord beplantingsplan opstellen. Maar, zoals al eerder opgemerkt, de planten die in de 17de eeuw zeer in de mode waren, zijn dat nu in vele gevallen niet meer, zodat het moeilijk is het 17de eeuwse beeld helemaal terug te krijgen. Andersom zijn er vele planten nu in cultuur, die weliswaar in de 17de eeuw als tuinplant bekend waren, maar minder gebruikt of minder in het oog vallend, zodat bijvoorbeeld Jan van der Groen ze niet beschreven heeft. Het tegenwoordige bestand aan tuinplanten bood ons in ieder geval nog een aanvulling op de reeds genoemde soorten. Na onderzoek bleken enkele

aanwezig geweest te zijn in de Leidse Hortus anno 1687. Paus Hermann's boek „Horti Academici Lugduno-Batavi Catalogus” uit 1687 werd hiervoor als naslagwerk gebruikt. Zo is nu bijvoorbeeld als tuinplant te verkrijgen de Bergcentaurie, *Centaurea montana*, die onder de naam *Cyanus montanus latifolius* in de catalogus van de Leidse Hortus terug te vinden is. De plantesoorten die niet in het voorafgaande zijn vermeld, maar die wel in het beplantingsplan zijn opgenomen, zijn alle in de Leidse Hortus (1687) aanwezig geweest, behalve *Pulmonaria saccharata*, welke plant door A. Munting in 1672 in de Groningse Hortus werd beschreven en *Monarda didyma*, die ca. 1685 in de tuin van de raadspensionaris Gaspar Fagel groeide.

Bijzondere planten

In de inleiding is al vermeld de lijst van bijzondere planten van Het Loo uit 1713 (Drossaers en Lunsingh Scheurleer, p. 681). Deze planten hebben waarschijnlijk deel uitgemaakt van de partij planten die Willem III van Gaspar Fagel heeft gekocht en die vanaf ca. 1685 van de Leeuwenhorst te Noordwijkerhout naar Het Loo vervoerd zullen zijn. In 1713 behoorden in ieder geval de volgende planten, alle in bakken, tot de inventaris van de oranjerie:

21	ex.	Laurierbomen, <i>Laurus nobilis</i>
19	„	„Selderij”, <i>Apium graveolens</i> ?
1	„	<i>Rhamnus alaternus</i>
1	„	„fliriunt”,?
17	„	Mirte, <i>Myrtus communis</i>
6	„	Oleander, <i>Nerium oleander</i>
4	„	Laurustinus, <i>Viburnum tinus</i>
2	„	Mastiekboom, <i>Pistacia lentiscus</i>
1	„	Vijgeboom, <i>Ficus carica</i>
116	„	Oranjabomen, <i>Citrus aurantium</i> , 24 kleine en 92 grote
2	„	Olijfbomen, <i>Olea europea</i>
13	„	Granaatappel, <i>Punica granatum</i>
1	„	Judasboom, <i>Cercis siliquastrum</i>
7		Hulst, <i>Ilex aquifolium</i>
3		Christusdoorn, <i>Paliurus spinachristi</i>
11	„	Sinaasappel, <i>Citrus aurantium</i> var. <i>sinensis</i>
1	„	Limoenboom, <i>Citrus limon</i>

2	„	Citroenbomen, <i>Citrus medica</i> , ssp. <i>bajo</i> <i>ivia Bonavia</i>
1	„	„Turkse orangeboom”,?
1	„	Citroenboom, <i>Citrus medica</i>

Daar van de 17 hier beschreven bekende soorten er bovendien 15 soorten ook in het boek van Jan van der Groen beschreven werden, zijn deze planten alle aanbevolen als kuipplanten voor de nieuwe collectie van Het Loo. Naast deze lijst van oranjerie-planten van Het Loo uit 1713 komt er in de Codex Honselersdijk ook een groot aantal bijzondere planten voor, waarvan vele uit Kaap de Goede Hoop afkomstig waren.

De bekendste soorten uit de collectie Honselersdijk, die in de meeste gevallen in diezelfde tijd ook voorkwamen in de Amsterdamse Hortus³ en/of in de collectie van Simon van Beaumont uit 's-Gravenhage zijn: *Agapanthus africanus*, *Arbutus unedo* (afb. 3), *Chamaerops humilis*, *Cinnamomum verum*, *Cotyledon orbiculata*, *Crinum zeylanicum*, *Cydistetes longifolia*, *Cycas revoluta* (één van de eerste planten uit Japan in Nederland ingevoerd⁴), *Dracaena draco*, *Gloriosa superba*, *Jasminum sambac*, *Lantana camara*, *Leonotus leonurus*, *Melia azedarach*, *Nerium indicum*, *Passiflora foetida*, *Pelargonium triste* en *Sutherlandia frutescens*.

De bijzondere planten die Jan van der Groen in zijn hoofdstukken „Van de boomen” en „Van de planten” verder nog beschrijft naast enkele die al óf in de lijst van Het Loo (1713) óf in de Codex Honselersdijk voorkwamen, zijn: *Agave americana*, *Aloe vera*, *Buxus sempervirens* var. *sempervirens*, *Buxus sempervirens* var. *suffruticosa*, *Canna indica*, *Celastrus scandens*, *Ceratonia siliqua*, *Colutea arborescens*, *Cupressus sempervirens*, *Daphne mezereum*, *Jasminum azoricum*, *Jasminum officinale*, *Juniperus communis*, *Juniperus sabina*, *Lavatera arborea*, *Lavatera olbia*, *Lonicera periclymenum*, *Phoenix dactylifera*, *Pistacia terebinthus*, *Rosa centifolia*, *Aeonium arboreum*, *Taxus baccata* en *Yucca gloriosa*. Bij het zoeken naar geschikte kuip- en potplanten, die o.a. in de Koninginnetuin geplaatst zullen worden, is van deze drie lijsten uitgegaan.

TAXUS- en JUNIPERUSBOMEN komen in piramidevorm als architectonische elementen in de randen van alle parterres voor. Bij de keuze van *Juniperus* is gekozen voor een in de 17de eeuw zeldzame (doch winterharde) soort, nl. de *Juniperus virginiana*, de Rode Ceder, die in de tuin van Simon van Beaumont groeide in 1690.

Bij de keuze van de Randpalm heeft men gekozen voor *BUXUS sempervirens* var. *suffruticosa*/kloon „Type de Versailles”. De bolvormig geknpte *Buxus* in de boventuin is *Buxus sempervirens* var. *sempervirens*. Tussen de op vaste punten geplaatste geknpte *Taxus*- en *Juniperus*-piramiden zullen ook klimplanten en struikvormige planten in de plate-bandes worden gebruikt. Als zodanig noemde Van der Groen o.a.: *Lonicera periclymenum*, *Lathyrus latifolius*, *Lavatera arborea* en *Lavatera olbia*, *Clematis integrifolia* en *Clematis recta*, *Tropaeolum minus* (*Tropaeolum majus*?) en *Rosa centifolia*.

ROZEN werden weliswaar in vele soorten gebruikt in de tijd van Willem III, maar ze stonden niet zo hoog in aanzien als later in de 19de en 20ste eeuw. Ook de manier van toepassen was heel anders. Tegenwoordig plant men hele perken en bloemvakken vol met rozen, maar wat zegt Jan van der Groen, hovenier van Willem III over de wijze van planten? Van der Groen behandelt de rozen onder het hoofdje „Rose-boomen” (Struikrozen). Eerst heeft hij het over de vermeerderingsmethode, vervolgens noemt hij vele namen van rozen, waar we voor de determinatie niet zo veel meer aan hebben. De enige rozen waarvan we zeker weten dat ze in die tijd in één van de tuinen van Willem III voorkwamen, naast natuurlijk de wilde rozen, zijn de rozen die in de Codex Honselersdijk zijn geschilderd, nl. de Gele Koolroos, *Rosa* ‘Huysumiana’¹, een Roos die nu niet meer in cultuur is en de Mosroos, de *Rosa centifolia* L. ‘Muscosa’, die in cultuur ontstaan is. Ook de *Rosa gallica*, de Franse Roos, die sinds de oudheid al werd gekweekt, is met zijn kweekvormen ‘*Officinalis*’ en ‘*Versicolor*’ sinds de 16de eeuw een zeer geliefde roos in Nederland. Van der Groen eindigt zijn rozen-aantekeningen met „Alle deze kan men

planten tot heggen/ofte struycksgewas/behalven de dubbelde Muskis-roos die plant men in potten/alsoose des winters moeten binnen staen/ofte worden gedekt met doppen van Boekweyt”. (*Rosa moschata* J. Herrm.?). In „Den Verstandigen Hovenier, over de twaelf Maenden van 't Jaer” door Petrus Nylandt, welk boek men nogal eens abusievelijk vermeldt te zijn geschreven door Jan van der Groen, kan men onder het hoofdje „Roose-Boom” „over de maent May” wat betreft de plaats van het planten lezen: „De Rooseboom is seer playsierigh/vermakelijk en profijtelijk in den Hof/'t zij alleen of aen de galderijen of langs de heyningen geplant”. Ook uit deze beschrijving is het dus heel duidelijk dat men in de 17de eeuw de rozen óf alleen plantte (d.w.z. min of meer solitair) óf voor de beplanting van loofgangen of hekken gebruikte. Bloembedden gevuld met rozen of rosaria kende men beslist in die tijd nog niet.

Ook een geliefde tuinplant uit vroeger tijden is de *CAMELLIA japonica* uit Japan. Daar er vele exemplaren van deze planten sinds de vorige eeuw in bakken de tuinen van Het Loo opluisteren, is nauwkeurig nagezocht wanneer *Camellia*'s in Nederland zijn ingevoerd. De enige aanwijzing van de aanwezigheid van een *Camellia*-soort in de 17de eeuw naast de *Camellia sinensis*, de Theestruik, is de beschrijving van *Camellia sasanqua* Thunb. in de „*Prodromus secundus*” van Jakob Breyne (p. 40)⁴. Mogelijk heeft Breyne deze plant in de tuin van Hieronymus van Beverningk gezien. Naar aanleiding van de *HIBISCUS cannabinus*, die voorkwam in de plantencollectie van Honselersdijk en zich bovendien in die tijd in de Amsterdamse Hortus bevond, nog de volgende opmerkingen. Deze plant is in het beplantingsplan bij de één- en tweejarige planten opgenomen naast de *Hibiscus trionum*, de Drie-urenbloem, die in de collectie van Henri d'Acquet voorkwam. Simon van Beaumont was in het bezit van de struikvormige soort *Hibiscus rosa-sinensis* (oranjerie-plant), terwijl ook de struikvormige *Hibiscus syriacus* in die tijd in tuinen werd gekweekt, zoals nu in de museum-tuin als wat hoger opgaand element in de

Noordelijkste parterres van de Boven tuin.

De laatste bijzondere plant die al zo'n 150 jaar in de tuin van Het Loo staat en die in de tijd van Willem III een heel bijzondere soort was, is de Tulpeboom, *LIRIODENDRON TULIPIFERUM*. Het is één van de bomen die in de boventuin gespaard is gebleven. In de *Catalogus van de Leidse Hortus* uit 1687, geschreven door Paul Hermann, staat deze soort met zijn bijzonder gevormde bladeren, voor het eerst afgebeeld. Een aardig idee dat deze bijzondere boom al in de tijd van Willem III in Nederland was ingevoerd.

Vruchtbomen

In de lijst van oranjerie-planten van Het Loo uit 1713 en in die van de Collectie Honselersdijk worden geen plantagebomen of vruchtbomen genoemd.

W. Harris beschrijft echter wel de leibomen die hij aan groene leistokken tegen de muren heeft zien groeien, zoals de beste perziken, abrikozen, kersen, peren, vijgen, pruimen, muskaatdruiven in alle soorten. Welke

de soorten of rassen zijn beschrijft hij niet. Om hier achter te komen moeten we dus weer algemene hovenier-handboeken tussen 1680 en 1702 raadplegen. Het eerst komen we dan weer terecht bij „Den Nederlandtsen Hovenier” door Jan van der Groen. Wat de appels betreft beschrijft Jan van der Groen o.a. Renetten, Pipingens en Paradijsappeltjes. Wat de peren betreft spreekt hij o.a. over Bergemotten, Bon Chrestien en Muscusperen. De namen van perziken die Van der Groen opgeeft zijn o.a. dubbele Montanien en Bloetpersiken en enige soorten kersen: Mey-kars, Morellen en Spaense-kars. P. Nylandt geeft in zijn „Den verstandigen Hovenier” nog een aanvulling op de soorten die Van der Groen noemde, bijv. peren: Muscadelperen, Riet-peren en Keyserinnen; pruimen: witte en blauwe Eyerpruymen, Pruymen van Damascus en perziken: Avant-persiken en Swolse Persiken.

De „Oeffening van vrugt-boomen” van A. Le Gendre, in 1687 uit het Frans vertaald door J. Commelin, is in ons geval niet bestudeerd, omdat het hier

een boek betreft waarvan de oorspronkelijke beschrijvingen uit 1652 dateren.

Het laatste boek dat voór 1702 is verschenen en dat voor het leren kennen van fruitrassen geraadpleegd werd, is „De Nieuwe Nederlandse Bloemhof” (1700) door Henr. van Oosten. Hij wijdt in dit boekje echter niet bijzonder over verschillende rassen uit. Hij noemt nauwelijks appel- en peresoorten, maar is wel wat uitgebreider over abrikozen en perziken. De naam van Henr. van Oosten komen we echter nog een keer tegen, en wel in de inleiding van het „Register van alle soorten van Peeren en Appelen” (1717) achter „De Nieuwe, en Naauwkeurige Neederlandse Hovenier” (2de druk, Leiden, 1716). Hierin staat te lezen dat „de meeste vrugten”, genoemd in het Register, „sijn present te bekoomen bij H. van Oosten, Entenier eeven buiten Leyden”. Dit is dezelfde H. van Oosten, auteur van de „De Nieuwe Nederlandse Bloemhof” en we mogen aannemen dat een groot aantal soorten die in dit uitgebreide register wordt genoemd, ook reeds aan het eind van de 17de eeuw op de kwekerij van H. van Oosten, even buiten Leiden, in cultuur was. Waarschijnlijk is het register zelfs door hem opgesteld. Alhoewel we geen enkele zekerheid hebben dat de namen van de soorten die in dit register worden genoemd dezelfde kweekproducten vertegenwoordigen als de overeenkomstige namen, die nu nog worden gebruikt, hebben we voor de samenstelling van de lijst van leibomen die werden geplant in de Koningstuin en de Koninginnetuin, de soorten met overeenkomstige namen geselecteerd. Bovendien is in enkele gevallen een appelsoort of abrikoos op naam, passend bij Het Loo, uitgezocht zoals Present van Engeland en Zoete Ermgaard (appelen) en Tros de Oranje (abrikoos).

In de Koninginnetuin en de Koningstuin zijn nu dus leibomen geplant met namen die eveneens voorkomen in „De Nieuwe, en Naauwkeurige Neederlandse Hovenier” en soms in de hovenierboeken van Jan van der Groen en P. Nylandt. In de Koninginnetuin: Montanje perzik, Nektarin perzik, Tros de Oranje (abrikoos), Groene Mirabel (pruim), Witte wijnpruim, Morel (kers),

Primula X pubescens Jacq. f. door Alida Withoos. Amsterdam, c. 1700. (afb. 4)

Dorotheanthus bellidiformis (Burm.f.) N.E.Br. uit de Verzameling van Henri d'Acquet. Delft, 1682. (afb. 5)

Anagallis monelli L. uit de Verzameling van Henri d'Acquet. Delft, 1679. (afb. 6)

Paradijs-appel, Princesse Noble - appel, Maagden-peer, Oranje-peer, Moerbeï. In de Koningstuin: Witte Avant (perzik), Tros de Oranje (abrikoos), Prins Mauritskers, Spaanse Kers, Wijnkers, Present van Engeland (appel), Zoete Ermgaard (appel), Bergamotpeer, Bloedpeer, Brederode peer, Druif⁵. Namen van soorten die we in dit register nog lazen en vermeldenswaard zijn in verband met de historie van Het Loo zijn:

- peren : Anna Regina, Koningspeer van 't Loo, Prins Condé, Prince Peer, Fransse Keyserin, Hoogduytse Koningspeer, Witte Princes, Gratjose van de Voorst, Soom-peer van Dieren, Engelse Merveilje, Raaphorst Peer, Groote Monarch.
- appelen : Renet d'Orné van 't Loo, Present Royaal, Grauwe Pipping uit Gelderland, Kroon-appel, Renet de la Reine, Prince Pipping, Konings Pipping.
- perziken : Orange Persik
- pruimen : Orange Pruim, Pruim Damast Royaal
- kersen : Hertog-kars, Hertoginne-kars, Hertog Leopoldus kars, Orange kars, Ouwe Hertog van Gelder, Princesse kars, Prince kars, Schimmelpennings-kars.

Slotopmerkingen

Het beplantingsplan dat u op de volgende pagina's kunt aantreffen, is geheel gebaseerd op Nederlandse hovenierboeken en tuincatalogi, verschenen tussen 1680 en 1702. De bolgewassen werden met 18de en 19de eeuwse kweekproducten aangevuld, omdat er nog een té klein aantal 17de eeuwse soorten voorradig is.

De vaste planten en de zaadplanten die werden vastgesteld, zijn alle eerder in 17de eeuwse Nederlandse tuinen gekweekt. Het verdient aanbeveling volgende jaren in de parterres ook met Tuinanjers er. Tuinaurikels in rode kleuren te experimenteren.

De verzameling 17de eeuwse kuip- en potplanten zal langzamerhand moeten worden opgebouwd. Daar in de kassen van Het Loo heel veel oude planten sinds de 19de eeuw bewaard zijn gebleven, zal het interessant zijn, wanneer ook deze planten als aanvulling op de 17de eeuwse collectie, 's zomers voor het publiek te bewonderen zijn.

Hoewel de vruchtbomen louter en alleen op overeenkomsten van namen zijn geselecteerd, geven wij waarschijnlijk toch een goed historisch beeld van de leibomen die W. Harris in de tuin van Het Loo heeft gezien.

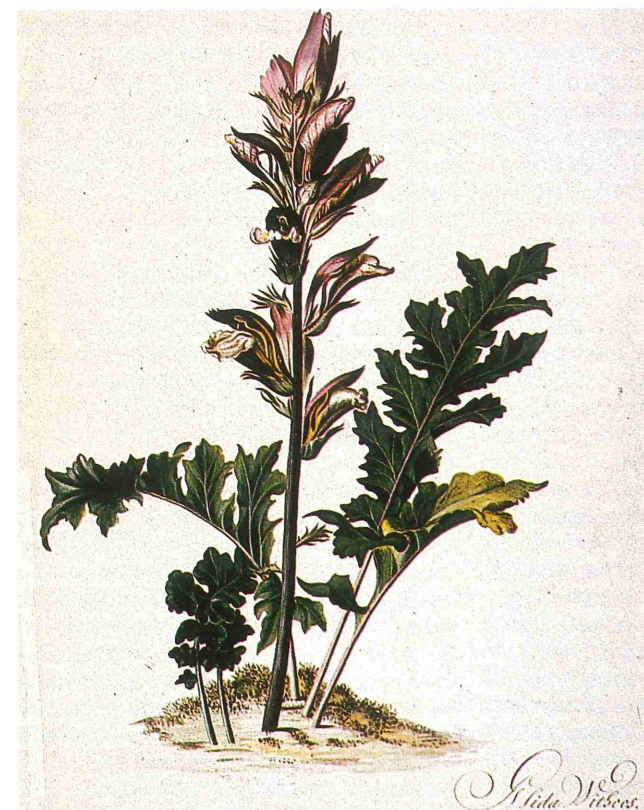
De illustraties, alle in waterverf, zijn aanwezig in de Centrale Bibliotheek van de Landbouwhogeschool te Wageningen.

Noten:

- Zie (voor een uitgebreide opgave van deze catalogi): *Paradisus Batavus* / door J. Kuijlen, C. S. Oldenburger-Ebbers en D. O. Wijnands, Wageningen: Pudoc, 1983.
- Zie artikel van D. O. Wijnands en J. Kuijlen, waarschijnlijk te publiceren in *Webbia. Raccolta di Scritti botanici*.
- Voor een uitvoerig overzicht van planten in de Amsterdamse Hortus voór 1710, zie: *The Botany of the Commelins* / door D. O. Wijnands. Rotterdam: Balkema, 1983.

4. Zie: Plantintroducties uit Japan in de zeventiende eeuw / door D. O. Wijnands. *In Bulletin van de Botanische Tuinen Wageningen*, Nr. 11, oktober 1983.

5. Daar in het najaar 1983 niet alle gewenste soorten voorradig waren, zijn voorlopig enige andere soorten toegevoegd.

(afb. 1) *Acanthus mollis* L. / door Alida Withoos. Amsterdam, ca. 1700.